

ชุมชนกุดชุม อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

ข่าวการต่อสู้ของคนทำเกษตรอินทรีย์จากกรณีการนำสารเคมีประเภทดูดซึมกว่า 40 ตัน ของหน่วยงานรัฐเข้าไปเพื่อจะแจกจ่ายแก่ประชาชน เป็นหนึ่งพลังของชุมชนในอำเภอกุดชุมในการขับเคลื่อนเรื่องเกษตรกรรมที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสภาพแวดล้อม เพราะสารเคมีเหล่านี้หากมีการนำมาใช้จะแพร่กระจายลงสู่ดินและแหล่งน้ำในบริเวณใกล้เคียง รวมถึงใช้เวลาหลายสิบปีในการสลายตัว

อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร มีสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มสลับที่ดอน สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาข้าวเป็นหลัก ข้าวจึงถูกผนวกแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของคนชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านอาหาร ยารักษาโรค วัฒนธรรมพิธีกรรม ตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ อันเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตมาตั้งแต่อดีต ไม่ว่าจะเป็น บุญกุ่มข้าว บุญข้าวจี บุญข้าวประดับดิน

ก่อนหน้านี้พื้นที่กุดชุมส่วนใหญ่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว มีการใช้ปุ๋ย สารเคมีในปริมาณที่สูง รวมถึงการทำนาที่เคยมีพันธุ์ข้าวหลากหลายก็ลดลงเหลือเพียงข้าวพันธุ์ส่งเสริมเพียงไม่กี่ชนิด อาหารจากชุมชนก็ลดน้อยลง สุขภาพของเกษตรกรก็เริ่มมีปัญหามากยิ่งขึ้น ข้าวยังเกิดภาระหนี้สินที่พอกพูนขึ้นทุกทีจากการไม่มีปัจจัยในการผลิตเป็นของตนเอง

สมาชิกในชุมชนส่วนหนึ่งจึงเริ่มหันกลับมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อผลิตอาหารที่มีคุณภาพพอเพียง ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค การพึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้อย่างเป็นอิสระซึ่งเกิดจากการร่วมมือกันของภาคส่วนต่างๆ และการรวมตัวกันของเกษตรกรในการขับเคลื่อนให้เกิดทางเลือกใหม่ในการทำเกษตรกรรมที่นำไปสู่การลด ละ เลิก ใช้ปุ๋ย สารเคมีและสร้างการพึ่งตนเองในด้านการผลิต

การสร้างทางเลือกใหม่ในการทำเกษตรกรรม

คนในกุดชุมเริ่มมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเกษตรกรและเริ่มมีการสร้างทางเลือกใหม่ในการทำเกษตรกรรมมากกว่า 20 ปีแล้วหลังจากการเข้าไปเคลื่อนไหวในพื้นที่ของกลุ่มนักพัฒนาเอกชน จนนำมาสู่การทำเกษตรที่เกื้อกูลธรรมชาติและมากขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งได้แนวคิดมากจากมาซาโนบุ โฟกุโอะะ รวมถึงการได้ไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น จึงได้นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสร้างแปลงรูปธรรมในพื้นที่ของตนเอง ด้วยการวางแผนการใช้พื้นที่เสียใหม่ โดยการพัฒนาให้คันทามีขนาดใหญ่ เพื่อให้สามารถปลูกพืชที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคในครัวเรือน และนำมูลมาใช้เป็นปุ๋ยในแปลงการเกษตร การขุดสระเพื่อสร้างแหล่งน้ำสำรองไว้ใช้ในหน้าแล้ง รวมทั้งการโสรแสแลกเปลี่ยนความรู้กัน

ของกลุ่มคนทำเกษตรกรรม ทั้งในด้านเทคนิค แนวคิด รวมถึงสถานการณ์ต่างๆในโลกยุคโลกาภิวัตน์ พื้นที่รูปธรรมที่เกิดขึ้นก็ได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงานให้กับคนภายในชุมชนและภายนอกอีกด้วย

การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

การทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักของคนภาคอีสานจากการสำรวจในภายในชุมชนพบว่าเกษตรกรมีการปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมเพียง 2-3 สายพันธุ์ จากเดิมที่เคยมีข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านถึงกว่า 63 สายพันธุ์ (สำรวจในบ้านกำเม็ด กุดหิน โนนยาง) แต่ยังคงมีข้าวพื้นบ้านหลงเหลืออยู่บ้าง โดยเฉพาะปลูกสายพันธุ์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและครอบครัวเป็นหลัก เช่น เป็นพันธุ์ข้าวเหนียวที่คนในครอบครัวผู้เฒ่าผู้แก่ชอบกิน หรือมีเมล็ดใหญ่ อุ่นซ้าก็ยังไม่เลอะ หรือเป็นสายพันธุ์ข้าวที่ออกรวงยาว เมล็ดถี่ เป็นต้น

หลายครอบครัวที่หันกลับมาทำเกษตรกรรมอินทรีย์ ได้หันกลับมาทบทวนตนเองว่าเป็นชาวนาปลูกข้าว แต่ต้องซื้อพันธุ์ข้าวปลูกจากคนอื่น ต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากบริษัท ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อเมล็ดพันธุ์ อีกทั้งเริ่มตระหนักในความแตกต่างของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่หลากหลาย ที่ช่วยต้านทานโรคและแมลงดีกว่า บางพันธุ์ก็สามารถปรับตัวกับสภาพแวดล้อมได้ดีกว่าพันธุ์ราชการเสียอีก จึงได้ชักชวนเพื่อสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธร รวมตัวกันก่อตั้งกลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์และพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์กรรมพื้นบ้าน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกยโสธร เพื่อร่วมมือกันรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ช่วยกันศึกษาทดลองคุณลักษณะประจำพันธุ์ของพันธุ์ข้าวต่าง ๆ และพัฒนาพันธุ์กรรมสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านให้มีความบริสุทธิ์ พร้อมกับการสร้างความตระหนักแก่คนในชุมชนและสังคมเกี่ยวกับสิทธิของเกษตรกรในการเข้าถึง ครอบครอง และเป็นเจ้าของพันธุ์กรรมโดยชุมชนด้วย

ชุมชนมีการเรียนรู้เรื่องพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านโดยการสำรวจ รวบรวมพันธุ์กรรมข้าวที่มีอยู่ภายในชุมชน มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมข้าวจากพื้นที่อื่น ซึ่งพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านทั้งหมดจะถูกนำมาปลูกในแปลงนารวม ซึ่งจะมีสมาชิกแวะเวียนมาศึกษาการเติบโต แลกเปลี่ยนความรู้ต่างๆกันเดือน รวมถึงมีการบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ของข้าวแต่ละชนิดและทำการสรุปผลในทุกฤดูกาลเพาะปลูก และให้สมาชิกเลือกข้าวที่ตนสนใจไปปลูกในแปลงของตนเองซึ่งถือเป็นการอนุรักษ์ สร้างความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวแบบกลุ่ม ซึ่งจะช่วยให้แต่ละคนรู้จักลักษณะของข้าวที่ตนเองปลูกอย่างชัดเจน รวมถึงไม่เป็นภาระในการจัดการมากเกินไปในการปลูกข้าวหลายสายพันธุ์

รวมถึงได้ทำการวิจัยการศึกษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านกำแมต บ้านโนนยาง ตำบลกำแมต อำเภอกุดชุม จังหวัด ภายใต้การสนับสนุนจากสำนักงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น(สกว.) ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ที่มีความตื่นตัวเรื่องพันธุ์ข้าวพื้นบ้านยิ่งขึ้น

พันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านนั้นยังถูกนำมาเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณีของคนในชุมชนอีกด้วย โดยผ่านงานบุญ เช่น งานบุญกุ่มข้าวของแต่ละหมู่บ้าน จะมีการนำข้าวใหม่มาทำบุญและบริจาคให้กับหมู่บ้าน รวมถึงแจกจ่าย ชื่อขายในราคาถูกให้กับผู้ที่ประสบปัญหาในการทำนาหรือที่ไม่ได้ทำนา ทั้งนี้ในการทำบุญจะมีพระสงฆ์ที่เคารพนับถือของชาวบ้านมาเทศนาสั่งสอนในเรื่องการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน มีการรณรงค์และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน รวมทั้งมีตัวอย่างพันธุ์มาแสดงให้คนในชุมชนเห็นด้วย ซึ่งสามารถทำให้คนในชุมชนหันมาสนใจในการลงทะเบียนขอรับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปปลูกมากยิ่งขึ้น

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านยังทำให้เกิดการใช้ประโยชน์จากข้าวมากขึ้น ตั้งแต่การหุงกินตามรสนิยม ซึ่งข้าวพื้นบ้านแต่ละพันธุ์ก็จะมีกลิ่นแตกต่างกันไป เช่น ข้าวเหนียวนางนวล ข้าวที่มีกลิ่นหอมเฉพาะตัว ข้าวมะลิแดง ข้าวที่มีสีส้มและได้รับความนิยมมากในกลุ่มคนเมืองที่ใส่ใจสุขภาพด้วยความเชื่อว่าช่วยบำบัดโรคได้หลายต่อหลายโรค รวมถึงการนำข้าวพื้นบ้านมาแปรรูปเป็นขนมและอาหารอื่นๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะข้าวเจ้าแดง ที่กลุ่มแม่บ้านได้นำมาแปรรูปเป็นข้าวปั้น(ขนมจีน) ทำให้ได้เส้นที่เหนียว นุ่ม รสชาติดี ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ข้าวเจ้าแดงอินทรีย์เท่านั้น จึงเท่ากับเป็นการกลับไปสนับสนุนให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านหันกลับไปปลูกข้าวแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้น

อาหารที่ปลอดภัยและตลาดสินค้าที่เป็นธรรม

การทำเกษตรกรรมยั่งยืนของคนกุดชุมสร้างให้เกิดความหลากหลายของพืชผักพื้นบ้านที่อยู่ในแปลงทำให้เกษตรกรมีอาหารบริโภคได้ตลอดทั้งปี เพราะพืชผักพื้นบ้านเหล่านี้สามารถให้ผลผลิตได้ตามช่วงเวลาที่เหมาะสมตามลักษณะของพันธุ์ ผักพื้นบ้านหลายชนิดก็สามารถให้ผลผลิตทั้งปี เช่น บวบเหลี่ยม ผักแป้น หอมเป กะทกรก ขี้เหล็ก ผักชีลาว ตะไคร้หอม ผักกาด ผักกูด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เรียกว่า

ความมั่นคงทางอาหาร ทำให้เกษตรกรไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายด้านอาหาร สร้างการแลกเปลี่ยน แบ่งปันกัน อาหารของคนในชุมชน ซึ่งนำไปสู่ตลาดในระดับชุมชนของหลายหมู่บ้านในกุดชุม

อาหารที่เกิดจากพืชผักพื้นบ้านยังเป็นอาหารที่ปลอดภัยจากสารพิษต่างๆ เนื่องจากไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี หรือสิ่งอื่นใดมาควบคุมในขั้นตอนการผลิต จึงสร้างความปลอดภัยทางอาหารให้กับเกษตรกรและผู้บริโภคอื่นๆ ที่ได้บริโภคผลผลิตเหล่านี้ และอาหารพื้นบ้านล้วนเป็นอาหารที่มีรสชาติตรงกับรสนิยมการบริโภคของชุมชน สามารถนำมาผลิตอาหารได้หลากหลาย อันเป็นภูมิปัญญาเฉพาะถิ่นของสังคมไทย อาหารเหล่านี้ได้เชื่อมโยงผู้บริโภคให้สามารถรู้จักกับผู้ผลิตได้มากยิ่งขึ้น โดยมีตลาดเขียวเมืองยโสธรเป็นสื่อกลาง

ชุมชนในกุดชุมยังมีการพื้นที่ส่วนหนึ่งซึ่งอยู่ในพื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินยังได้รับการสนับสนุนในด้านความร่วมมือในการทำเกษตรกรรมแบบอินทรีย์ โดยสนับสนุนให้แปลงของเกษตรกรผ่านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์(มกท.) ในการผลิตสินค้าทางการเกษตรและเมล็ดพันธุ์ข้าว รวมถึงการสนับสนุนปัจจัยการผลิตอื่น โดยให้สมาชิกมาเรียนรู้จากศูนย์ปราชญ์ภายในชุมชนซึ่งมีการทำเกษตรอินทรีย์ พร้อมทั้งติดตามดูแลการทำแปลงของสมาชิกเพื่อผลิตอาหารและเมล็ดพันธุ์ที่ปลอดภัยและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

จากการผลิตข้าวอินทรีย์ของคนกุดชุมนำไปสู่การสร้างโรงสีทั้งในระดับชุมชน ซึ่งได้มีการปรับเปลี่ยนการดำเนินงานในหลายรูปแบบซึ่งมีทั้ง โรงสีขนาดเล็กภายในชุมชน โรงสีที่มีขนาดใหญ่หรือแม้กระทั่งโรงสีมืออย่างตะบันเกเรียนที่ใช้กันภายในครัวเรือน ซึ่งนำไปสู่การแปรรูปข้าวเป็นข้าวกล้องจำหน่ายทั้งในระดับประเทศและส่งออกไปยังต่างประเทศ

ทั้งนี้นอกจากอาหารที่ปลอดภัยแล้วกุดชุมยังมีการสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนสามารถดูแลสุขภาพได้ด้วยตนเอง โดยการฟื้นฟูบทบาทของหมอยาพื้นบ้านและส่งเสริมการใช้สมุนไพรในการบำบัดการเจ็บป่วยของคนในชุมชน ซึ่งจะส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวบ้านในการรักษาโรคด้วยทรัพยากรในท้องถิ่น มีการปลูกพืชสมุนไพรไว้ภายในครอบครัวตนเอง รวมทั้งยังมีการสร้างแหล่งผลิตยาสมุนไพรของคนในชุมชน อาทิ ศูนย์สุขภาพวัดท่าลาด ชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพร เป็นต้น

สิทธิและศักดิ์ศรีของเกษตรกร

อาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่คนส่วนใหญ่ในสังคมไทยมองว่าด้อยกว่าอาชีพอื่นๆ แม้กระทั่งตัวเกษตรกรเองก็ต้องการให้ลูกหลานของตนได้เรียนหนังสือสูงๆ และไปทำงานด้านอื่นมากกว่าการกลับมาเป็นเกษตรกร สภาพดังกล่าวเป็นเพราะอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่ถูกมองว่ามีแต่ความยากจนและด้อยต่ำ แต่การทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะเป็นการช่วยยกเกื้อศักดิ์ศรีของชาวบ้านกลับมาได้ เพราะเกษตรกรสามารถสร้างความเป็นเจ้าขององค์ความรู้ เทคนิคและพันธุกรรมของของตนเอง และเมื่อสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้นก็จะรู้สึกถึงความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจกับผู้คนในอาชีพอื่นๆ ยิ่งเมื่อเกษตรกรสามารถพัฒนาองค์ความรู้ พันธุ์พื้นบ้านที่มีลักษณะเด่นหรือเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น ก็ย่อมทำให้เกษตรกรได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น

ที่สำคัญเมื่อเกษตรกรตกผลึกทางความคิด ปรับเปลี่ยนการผลิตและวิถีชีวิตให้เกิดความเหมาะสมแล้ว ศักดิ์ศรีของเกษตรกรจะกลับคืนมาและเกษตรกรก็รับรู้ว่าคุณค่าต่อสังคมมาก

เพียงใด ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่น สร้างปราชญ์ภายในชุมชนซึ่งเป็นเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆสู่เยาวชน ทำให้เยาวชนมีการรวมตัวกันในการทำกิจกรรมที่สร้างสรรค์ ดังเช่น กลุ่มวัยใสหัวใจเกษตร เยาวชนภายในชุมชนที่ร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น เรียนรู้การทำนา วิถีวัฒนธรรมชุมชนผ่านละคร รวมถึงการสร้างแปลงผักของตนเองเพื่อสร้างอาหารให้ครอบครัวและเป็นรายได้ให้กับตัวเยาวชน สร้างความเข้าใจในวิถีการเกษตรอันเป็นอาชีพหลักของชุมชนมากขึ้น

ทั้งนี้ปราชญ์ชาวบ้านยังได้รับการสนับสนุนจากโรงเรียนในการเข้าไปสอนหลักสูตรท้องถิ่นให้กับนักเรียนภายในชุมชน ซึ่งจะสอดแทรกแนวคิดในการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ความภูมิใจในการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยชุมชน ความสำคัญของชุมชนเกษตรกรรมในสังคมไทยและยังเป็นการสร้างความรู้ในการทำการเกษตรให้กับเยาวชนที่จะสามารถประกอบเป็นอาชีพในอนาคตได้อีกด้วย

“ตอนมาทำใหม่ ๆ คนบอกว่าเราทำสิ่งที่ไม่ทันสมัย ของพื้นที่มันไม่ดี แล้วจะเอามันมาทำไม คนเขาเริ่มหลงทาง เชื่อคำโฆษณาเชื่อคำที่คนอื่นบอกเล่า ไม่ได้เกิดจากสิ่งที่ตนเองทดลอง หรือ ภูมิปัญญาหรือสิ่งที่ได้จากการทำหรือประสบการณ์ตัวเอง ในความเป็นจริงแล้วถ้าเกษตรกรถือในเชื่อตนเอง เอาประสบการณ์ เอาความรู้จากที่เราสะสมมาประยุกต์ใช้จะเป็นสิ่งที่ดี เพราะภูมิปัญญาของคนโบราณจะเลือกสิ่งที่สอดคล้องกับวิถี ซึ่งจะสอดคล้องกับระบบการพึ่งตนเอง หากเราพึ่งข้างนอกมาก ต้นทุนในการผลิตก็สูงขึ้น หากเรายังให้วิธีการผลิตของเราเอง มีพันธกรรมเอง จะช่วยลดต้นทุน ไม่ต้องนำเข้าสารเคมีจากต่างประเทศ ตอนนี้เรามีความรู้ มีพันธกรรมของเราเอง มีความภาคภูมิใจในการเป็นชาวนา เพราะอาหารที่เลี้ยงคนในทุก ๆ ภาคส่วนเป็นอาหารที่ไปจากแปลงเกษตร และรากเหง้าของคนไทยคือเกษตรกรรม”

- บุญส่ง มาตขาว -